

GONDOLATOK SZIGETVÁRI ZRÍNYI MIKLÓS VÁRKAPITÁNYI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

2008-ban szinte észrevétlenül siklott át a magyar (had)történetírás egy jeles dátumon, szigetvári Zrínyi Miklós születésének 500. évfordulóján. Egy Szigetvárott rendezett nemzetközi konferenciát leszámítva,¹ sem a magyar tudományosság, sem a Magyar Honvédség erre hivatott fórumain nem emlékeztek meg alakjáról, katonai pályafutásáról és Szigetvár védelmében mutatott helytállásáról.

Anélkül, hogy ennek okairól részletesebben kívánnék szólni, meg kell említeni a forráskutatások és a régészeti feltárások hiányosságait. Már 1966-ban, a Szigetvár ostromának négyszázadik évfordulóján tartott kétnapos emlékülés egyik általános megállapítása volt, hogy az elmúlt évtizedekben nem kerültek elő olyan források, melyek lényegesen bővítenék az ostrommal kapcsolatos, meglehetősen hiányos ismereteinket. Éppen ezért megfogalmazódott az újabb forrásfeltáró munka szükségessége.² S bár az azóta eltelt több mint negyven évben előrelépés történt – gondolok itt néhány kiváló forráskiadvány, illetve feldolgozás elkészültére,³ valamint a vár területén végzett újabb ásatásokra⁴ –, a legutóbbi szigetvári konferencia tanulsága szerint még mindig sok a tennivaló ezen a téren.

Az 1966-os évforduló résztvevői ugyancsak egyetértettek abban, hogy egy történeti probléma megismerésének a forráskutatás mellett másik tényezője, „az utókornak a mindenkori jelen aktualitásából következő új és új kérdésfeltevése”.⁵ Azaz a tudományos vizsgálatnak időről-időre meg kell próbálkoznia új nézőpontokat adni az ismert adatok értelmezéséhez és így az események értékeléséhez. Ez történt akkor is, amidőn Benda Kálmán alapvetően Barabás Samu közel hetven évvel azelőtti forráskiadványára támasz-

¹ „Zrínyi Miklós, a szigetvári hős élete és öröksége” címmel 2008. november 7-én és 8-án a Szigetvári Várbaráti Kör rendezésében Szigetvárott került sor egy nemzetközi konferenciára, amelynek előadásai remélhetőleg nyomtatásban is megjelennek a közeljövőben, némiképp enyhítve a magyar tudományosság adósságán. Itthon az évforduló küszöbén mindössze egy életrajzi összefoglalás jelent meg róla, a Zrínyi család tagjait bemutató kötetben: *Bessenyei József: Szigetvári Zrínyi Miklós*. In: *Bene Sándor–Hausner Gábor* (szerk.): *Hösgaléria. A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*. Budapest, 2007. 67–86. o. Ez annál is szembeszökőbb, mivel Horvátországban a 2008–2009-es iskolai tanévet hivatalosan Zrínyi-évként nyilvánították, és állami ünnepek és tudományos konferenciák sorát tartották ebből az alkalomból.

² Lásd *Benda Kálmán* hozzászólását a Szigetvári emlékkönyv vitájához: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1966. 4. sz. 898. o.

³ *Sugár István: Szigetvár és viadala*. Budapest, 1976.; *Szigetvári levelek a török hódoltság korából*. (Vál. *Pataki János*, a latin leveleket ford. *Molnár Imre*.) Pécs, 1982.; *Szakály Ferenc: Egy végvári kapitány hétköznapjai*. (Horváth Márk szigeti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561.) In: *Somogy megye múltjából*. (Szerk. *Kanyar József*.) Levéltári évkönyv 18. Kaposvár, 1987. 45–126. o.; *Timár György: Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546–1558*. Pécs, 1989. (Baranya török kori forrásai 1.); *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háború történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján*. (Szerk. *Szita László*.) Pécs, 1993.; *Szigetvár története*. (Szerk. *Bősze Sándor, Ravazdi László, Szita László*.) Szigetvár, 2006. (a továbbiakban: *Szigetvár 2006*.)

⁴ Erről lásd *Gere László: A szigetvári vár 2004. és 2006. évi ásatásának főbb eredményei. Műemlékvédelem*, 2007. 1. sz. 28–30. o.

⁵ *Heckenast Gusztáv* hozzászólása a Szigetvári emlékkönyv vitájához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1966. 4. sz. 901. o.

kodva vázolta fel a szigetvári hős életpályáját,⁶ Bende Lajos pedig a régóta hozzáférhető elbeszélő irodalom (Forgách, Istvánffy, Črnko) alapján mutatta be részletesen az ostrom történetét.⁷ Összegzésük egyúttal ráirányította a figyelmet azokra a feladatokra, amelyek az ostrommal kapcsolatban a (had)történetírás előtt álltak – és állnak ma is: „Nem tudjuk, hogy a vár erődítményei, védelmi berendezései korszerűek voltak-e (a vár építésének története sincs kellően tisztázva), nem látjuk, hogy Zrínyi védelmi tervei, az ostrom idején tett intézkedései a kor katonai tudásának színvonalán álltak-e? Nem ismerjük a várbeli tüzéség erejét– igaz a törökét sem. Majdnem semmit nem tudunk a védőkről: mi volt katonai értékük, elkülönültek-e fegyvernemenként, ha igen, volt-e közöttük együttműködés? Egyáltalán kikből állt a szigetvári őrség? ... Megannyi kérdés, amelyre ma még nem tudunk válaszolni.”⁸

Négy évtizeddel ezelőtt Horváth Miklós hadtörténész, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársa az emlékülésen elhangzott referátumában⁹ Zrínyi Miklós várkapitányi működését görcső alá véve megkísérelt választ keresni ezek közül néhányra, nevezetesen: 1.) „vajon Zrínyi juthatott volna-e az adott körülményeket mérlegelve a vár eredményes védelme szempontjából helyesebb elhatározásra”; 2.) „vajon az adott helyzetben legcélszerűbben végezte-e a szervező és irányító tevékenységét?”¹⁰ A kor várhatóinak kialakult hadművészete alapján Horváth arra a végkövetkezésre jutott, hogy Szigetvár elestét Zrínyi hibás parancsnoki döntései okozhatták. Az évforduló emelkedett légkörében véleménye megbotránkozást keltett a hallgatóság körében, így írása nem is került be az évfordulóról megjelent Szigetvári emlékkönyvbe, s álláspontját komoly bírálatok érték a történészek részéről is. Horváth gondolatai ennek ellenére jelen vannak a köztudatban, és időről időre felbukkannak, amikor az 1566-os ostrom kerül szóba. Joggal mondhatta a 2008. évi szigetvári Zrínyi-konferencia egyik, Horváth Miklós gondolatait felelevenítő résztvevője, hogy a hadtörténetírás mindmáig adós a négy évtizede felvetett problémák megválaszolásával.

Az alábbiakban ezért arra teszek kísérletet, hogy a kiadott források alapján a magyar hadtörténelemmel hivatásszerűen foglalkozó katona szemszögéből válaszoljam meg a Szigetvár védelmével, Zrínyi várkapitányi működésével kapcsolatban korábban megfogalmazott kérdéseket.

Zrínyi védelmében

A hadtörténelem sajátossága, hogy a kutatás módszertanilag történészt kíván, azonban a hadművészet-történet kérdéseiben a hivatásos katona szakmai tudására is szükség van. A hadművészet-történet, a katonai tapasztalatok tárháza a hadtudomány egyik legfontosabb forrása. Kortól függetlenül, a parancsnok éles helyzetben hozott döntései,

⁶ *Benda Kálmán*: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős. In: Szigetvári emlékkönyv. (Szerk. *Ruzsás Lajos*.) Budapest, 1966. 15–51. o.

⁷ *Bende Lajos*: Sziget ostroma 1566-ban. In: uo. 61–104. o. (a továbbiakban: *Bende* 1966.)

⁸ *Benda Kálmán* hozzászólása a Szigetvári emlékkönyv vitáján. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1966. 4. sz. 898. o.

⁹ *Horváth Miklós*: Szigetvár védelmének néhány katonai kérdése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1966. 4. sz. 844–861. o. (a továbbiakban: *Horváth* 1966.)

¹⁰ Uo. 844. o.

harcvezetői tevékenysége, a fegyveres küzdelem emberi tényezői, a katonai vezetők számára fontos tanulságot jelentenek. A jelen kor katonája a források leírásaiban felismerheti a katonai tevékenység ma is létező jelenségeit és súlyponti kérdéseit, de a modern hadtudomány törvényszerűségeit nem vetíthetjük egy az egyben a múltba, hiszen a fejlődő hadművészet a történelmi tapasztalatok szintézisének terméke.

E feladat nehézségét jól példázza Horváth Miklós Zrínyi-tanulmánya. A történész szakma első reakciói érzelem vezérelt reakciók voltak. Nem véletlenül, hiszen Horváth gondolatmenete erősen hasonlít egy katonai fegyelmi vizsgálatra, melynek mottója: „a parancsnok felelős mindenért, amit megtett vagy megtenni elmulasztott.”¹¹ A vizsgálat eredményeként Horváth bűnösnek találta Zrínyit az aktív védelem elmulasztásának vádpontjában.

Több mint négy évtized távlatából ezt a nézőpontot a marxista történetírás szellemének is betudhatjuk két sajátossága miatt. Ilyen egyrészt a szocialista értékrendbe nehezen beilleszthető, gátlástalan vagyonszerző főúr átértékelése, másrészt az ostrom megítélésénél a katonai szakmai szempontok túlhangsúlyozása. Tény, hogy már a kortársak sem szimpatizáltak a nagybirtokos Zrínyi Miklóssal, azonban a vár védelme során kifejtett tevékenysége ettől függetlenül biztosította számára a hallhatatlanságot. Katonai vezetői alkalmasságának firtatása éppen ettől foszthatja meg, hiszen személyében a szigetvári vár kapitányát tiszteljük.

Horváth Miklós tanulmánya azon a felismerésen alapul, hogy a történetírás hajlamos az események és a végkifejlet ismeretében az embert a külső körülmények áldozataként láttatni, míg az egyén döntéseit csak másodlagos tényezőknek tekinti. A vesztes eleve esélytelen, a győztes mindig erősebb és jobb. Ezzel szemben a valóságban ritkák az olyan összecsapások, ahol csak az egyik félnek van esélye a sikerre. A mohácsi mezőn nem csatát és országot veszteni sorakozott fel a magyar had, még akkor sem, ha tudatában voltak a törökök jelentős túlerejének. A körülmények döntő hatással vannak a harc lefolyására, azonban a harcosok tevékenységét a parancsnok jó vagy rossz döntései határozzák meg, tehát a siker elsősorban ennek függvénye. Horváth megfogalmazásában: „A hadvezér helyzetfelismerése, elhatározása, szervező és irányító képessége stb. mind olyan tényezők, melyek ugyancsak meghatározzák a harc kimenetelét.”¹²

A jó alapgondolat ellenére az előítélet félrevitte a kutató gondolatmenetét. Megítélése szerint a várharca a védő szempontjából csak akkor lehet eredményes, ha az ellenség nem tudja elfoglalni az erősséget. Szigetvár esetében az 1556. évi ostrom megmutatta, hogy a vár védhető, tehát tíz évvel későbbi elvesztését Horváth szerint – a fentiekben vázolt gondolatoknak megfelelően – Zrínyi hibás parancsnoki döntései okozhatták. A hadtörténetírás feladatát a vezetés hibáinak vizsgálatában látta, hiszen „Amikor a történeti irodalom nem mutat rá a védelem vezetésének hibáira, Zrínyi hősiessége légüres térbe kerül, és alakját naívan idealizálják.” Ezek után megenged egy előzetes értékelést: „Zrínyi hős volt mert nem rendítette meg az ellenség túlereje, a várt segítség elmaradása és *saját sikertelensége*. [Kiemelés tőlem – N. L.]”¹³

¹¹ Ált/20 Szolgálati Szabályzat.

¹² Horváth 1966. 844. o.

¹³ Uo. 844–845. o.

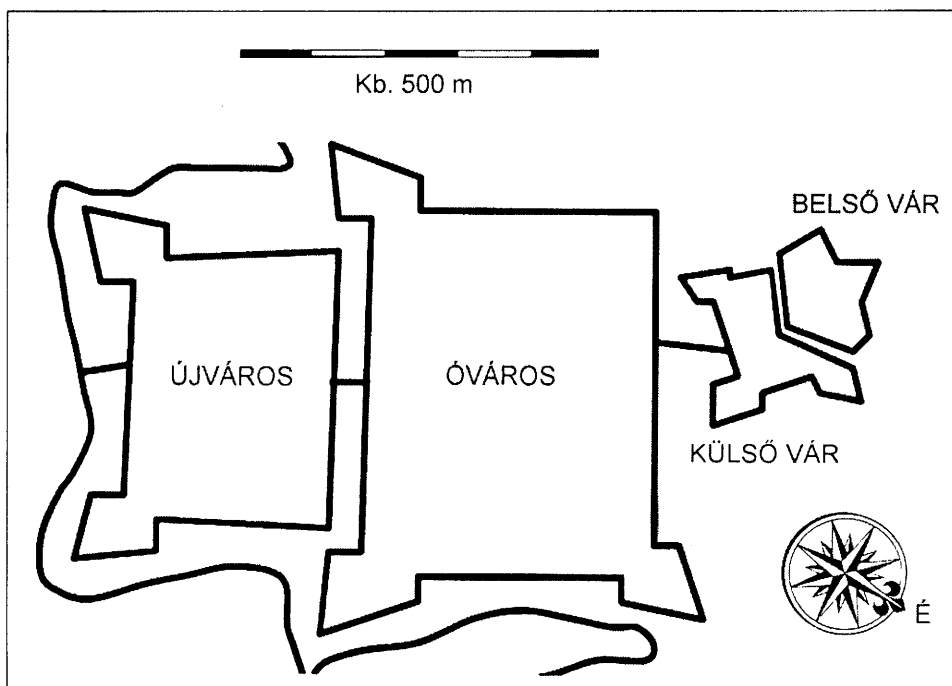
Horváth tanulmányának első lényeges pontja, annak bizonyítása, hogy a török túlerő mértéke nem tette esélytelenné a védelmet. Fontos tétel ez, hiszen Zrínyi hőstettének egyik legfontosabb alappillére, hogy a kilátástalan helyzetben is eleget tett kötelességének, hasonlóan Szondi Györgyhez vagy Dobó Istvánhoz. A katonai sikernek azonban nem csak egy megítélése van. Taktikai szinten valóban az a kérdés, hogy megtartották, avagy elvesztették a várat, csakhogy a stratégiában vesztett csatákkal is lehet háborút nyerni, Thermopülét pedig hiba lenne Leonidász sikertelen parancsnoki működése folytán bekövetkező vereségként értékelni.

Az első tétel tehát, annak bizonyítása, hogy Zrínyi azért vállalta az ostromot, mivel a török erőfölény nem volt olyan mértékű, amit a védelem nem tudott volna ellensúlyozni. Ennek bizonyítására Horváth a katonai gyakorlatból ismert erőviszony-számvetést alkalmazza. Ismeretlen forrásból származó tapasztalati értéket használ alapként, mely szerint a XVI. századi várháborúkból egy megfelelő adottságokkal rendelkező vár 25-szörös túlerőben lévő ellenséget képes feltartóztatni, ha a tüzérség aránya 1:1-hez. Példaként közli az 1556. évi szigetvári ostrom adatait, ahol 1800 védő, 25 000 ostromló arányszáma 14 volt 1:1-es tüzérség mellett. Ez tehát eleve borítékolta a sikert. 1566-ban 2300 védőre 55 000 ostromló jutott, ami 24-szeres erőfölényt jelez 1:1-es tüzérséggel. Az arányok, tehát a védelem sikerét jeleznék, de az Újváros felépítése miatt megnőtt a vár nagysága, melynek védelme több embert kívánt volna. A kedvező erőviszonyokat tehát az Újváros felépítése rontotta le.

Az erőviszony-számvetés a katonai vezetés ingoványos területe. A legfontosabb elemei: a harcoló erők és a tüzérség összehasonlítása, azonban az egyes fegyvernemek, csapatnemek, lövegtípusok eltérő harci értékkel jelennek meg.

1566-ban, hasonlóan más török hadjáratokhoz, az oszmán sereg nagyságáról nincsenek pontos adataink. Tanulmányának elején, maga Horváth Miklós is 50-55 000 főre becsülte az ostromlók harcos állományát. Ez a kevésnek tűnő 5000 fős eltérés a védők létszámának több mint kétszerese, öt ezred, legalább egy roham létszáma a vár ellen. Az, hogy a 100 000-re becsült török seregben több tízezer irreguláris harcos van, egy mezei csatában rontja a harcértéket, de egy ostromnál ők is fontos tényezőt jelentenek. Ha máshol nem, a logisztikánál és az ostrom műszaki munkálatainál. A sáncok, közelítő árkok és töltések elkészítése fontos részét képezi az ostromnak. Ebben a vonatkozásban még a környékről odahajtott magyar jobbágyok is a török harcértéket növelik. Ugyanígy Zrínyi oldalán az erődítési munkákba, őrszolgálatba bevont várbeli civil lakossággal is számolnunk kellene. Az igazat megvallva az 1566. évi ostrom erőviszonyát jelző 24-es arányszám önmagában mesterkéltnek tűnik, tekintve, hogy a 25-nél magasabb érték már felmentené Zrínyit a vár elvesztésének felelőssége alól.

A török kor heterogén lövegyanyaga és a források eltérő számadatai alapján arányt számolni, teljességgel értelmetlen. Főleg, hogy a tüzérség aránya a harc során alkalmazásra kerülő tüzérségi anyaggal számol, míg a várostromnál a különböző eszközöket eltérő időszakokban, más feladattal vetik be. Ilyen számítást egy-egy rohamra lehetne elvégezni, a tüzérségi anyag pontos számának ismeretében, de nem az egész ostromra. Másrészt a számítás nem veszi figyelembe a sérült, valamint a zsákmányolt lövegeket.



Szigetvár és a városrészek egy korabeli vázlat alapján

Az Újváros szerepe

Az Újváros kérdésére maga Zrínyi adott választ, amikor az ostrom kezdetén felgyújtatta. A vár védelmét kedvezőtlenül befolyásoló létesítmény felépítésének okát Horváth Zrínyi pénzhétségében látja, amit Benda Kálmán¹⁴ és Rúzsás Lajos¹⁵ az Emlékkönyv vitáján egyhangúlag cáfolt.

Szigetvár megítélésénél figyelembe kell vennünk, hogy katonai és polgári funkciót egyaránt betöltött. Pécs elvesztése után a térség közigazgatási, kereskedelmi és kulturális központja lett. A lakosság száma csaknem megegyezett az itt állomásozó katonasággal. A sikeres 1556. évi védelem arról győzte meg a környékbeli embereket, hogy a vár biztonságos lakóhely, ezért sokan beköltöztek a közeli településekről.

Már 1551-ben a városnak 1334 lakosa volt, akik közül 281 gyermekkorú, a lakosság 21%-a. Számukra iskola működött. Mint minden rendes városban, itt is éltek koldusok, akik a lakosság 2,7%-át tették ki. Véleményem szerint ez jelzi legjobban a település el- tartó képességét. A városnak két utcája volt, a házakban átlagosan 13 fő lakott. A kato-

¹⁴ Hozzászólások a Szigetvári emlékkönyv vitájához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1966. 4. sz. 898. o.

¹⁵ Válasz a hozzászólásokra. Uo. 912. o.

naság adta a lakosság több mint 30%-át. A helyi ipar elsősorban az ő kiszolgálásukra szakosodott, ami erősen militarizálta a várost.¹⁶

A katonai funkciók legnagyobb tételét a környék folyamatos ellenőrzése, a rend fenntartása és a közigazgatás támogatása tette ki. Kétségtelen, hogy a vár szerepe az ostromok kivédése volt, azonban erre csak ritkán került sor. A mindennapi életben a katonaság és a készletek védett elhelyezését szolgálta. A város lakóinak biztonságot nyújtott a portyázókkal szemben. A nagy hadjáratok idején fel kellett tartóztatnia az ellenséges sereget, de annak legyőzése nem a vár őrségének volt a feladata, hanem a birodalmi hadaknak. 1556-ban és 1566-ban a vár betöltötte szerepét, azonban a tragikus végű második ostrom idején a felmentés elmaradt.

Az Újváros felépítése a város zsúfoltságának csökkentését és az új beköltözők érdekét szolgálta. Helyének kijelölésénél bizonyosan szerepet játszott, hogy illeszkedjen a védelem rendszerébe, azonban a feladása jól mutatja, hogy nem töltött be fontos szerepet. Palánkja, vizesárka inkább a bentlakók biztonságát és a forgalom korlátozását, ellenőrzését szolgálta. Az, hogy a törökök az Újváros területére telepítettek ágyúsáncokat, akkor is bekövetkezett volna, ha nem épül fel.

Zrínyi szerepe a vezetésben

Zrínyi hadvezetői teljesítménye csak a körülmények ismeretében értelmezhető. A legfontosabb tényező, mely a kortársak tiszteletét is kivívta, a töretlen kötelességtudata, mellyel a védelem vezetését felvállalta a szultáni sereggel szemben. Ez a feladat jóval meghaladta azt a szintet, amivel egy katonai vezető élete során találkozhatott. Lelkileg nem lehetett felkészülni arra, hogy 2500 védő útját állja egy közel százezres hadigépezetnek. Tisztában voltak vele, hogy csak kevesen élhetik túl az ostromot, de a katonáknak nem volt választási lehetősége. Őket a várban teljesített szolgálatukért fizették, ha az ostrom előtt elhagyják a szolgálati helyüket, az szökésnek, dezertálásnak minősül. Ezzel szemben Zrínyinek lett volna lehetősége biztonságosabb helyre húzódni és átadni a vezetést valamelyik tisztjének. Jól jellemzi kötelességtudatát és helyzetértékelését az a levél, amelyet 1566. április 19-én írt Nádasdy Tamás nádor özvegyéhez: „A nagy Isten nevében bezárkózom Szigetbe, hogy hűséggel, állhatatosan és vidám orcával, vérem ömlésével és, ha a sors úgy hozza, életem elvesztésével is szolgáljak a jóságos Istennek, ő szent császári és királyi felségének, a keresztény közösségnek és végső romlásra jutott édes hazámnak.”¹⁷

Az a Gárdonyi által az *Egri csillagok* című történelmi regényében Dobó István szájába adott szállóige, hogy „Inkább kevés oroszlán, mint sok gyáva nyúl” jól hangzik, de a végvári katonák többsége egyik kategóriába sem tartozott. A fegyveres szolgálat a megélhetésüket jelentette, aminek része volt a vár védelme is. Vállalták a harccal járó veszélyeket, a szolgálat és a fegyelem kötöttségeit. Kemény és öntudatos férfiak voltak, akik jól tudtak harcolni. Az ostrom azonban csak kisebb részben harcból, mint inkább feszes

¹⁶ *Varga Szabolcs*: A vár és mezőváros története 1526 és 1566 között. In: Szigetvár 2006. 66–69. o.

¹⁷ *Barabás Samu*: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. II. k. Budapest, 1899. 8. o., idézi: *Benda* 1966. 51. o.

szolgálatellátásból állt. Nem véletlen, hogy a Zrínyi által kihirdetett haditörvények a parancsmegtagadást, az őrhelyek engedély nélküli elhagyását, a lopást, a sugdolózást (titkos szervezkedés, elégedetlenkedés, lázadás előkészítése) és az ellenséggel való paktálást sújtják halállal.¹⁸ A 2500 fős várórség nem állhatott 34 napon keresztül a falakon, és Zrínyi sem lehetett ott mindenhol, ahol valami fontos történt. Az ostrom hétköznapjai őrszolgálatot, készültséget és szűkre szabott pihenést jelentettek. Állandó idegi terhelést okozott a folyamatos ágyúzás, az ellenség tevékenységének figyelése, szándékainak kikövetkeztetése. Az összezártság, a társak elvesztése, a fáradtság, a szolgálat egyhangúsága folyamatosan morzsolta a védők kitartását. A fegyelem és a parancsnoki szigor fontos eszköz volt a védelem szilárdságának fenntartásában.

Horváth szerint Zrínyi nem volt képzett a várvédelemben, ezért jobb lett volna, ha rábízta valamelyik tapasztalt tisztjére a kapitányságot, ő pedig inkább csapatot gyűjt a felmentésre.¹⁹ A csapatgyűjtés értelmetlenségére már Benda Kálmán²⁰ rámutatott az Emlékkönyv vitájában. Az összegyűjthető kb. 8000 katonára nem pótolhatta volna a felmentő sereget, főleg, hogy a környék fegyvereseinek egy része a várban volt, a többi pedig bevonult a győri táborba. Ehhez kapcsolódva még azt is megjegyezte, hogy Zrínyi értékelése szerint a vár védelméhez 500 fővel több katonára lenne szüksége, ami azt jelzi, hogy még ennyit sem tudott összeszedni.

Azt, hogy a vár tisztjei képzettebbek lettek volna a vár védelmének vezetésében, a források cáfolják. A döntések Zrínyi sajátjai, de figyelembe vette a beosztottak véleményét is. A védelem előkészítése során utasítást adott az Újváros felgyújtásának előkészítésére, valamint a katonákkal elbontatta az Óvárosban álló házaikat, és a törmelékot kihordatta. Ez jelentheti azt, hogy a város összes házát elbontották, de azt is, hogy a katonák házai önálló tömböt alkottak vagy az ostrom szempontjából fontos területekre épültek, így gazdáik tisztában voltak azzal, hogy szükség esetén le kell bontaniuk. Ez utóbbit tartom valószínűnek. A lényeg, hogy először az Újváros feladásával és az Óváros védelmével számolt.²¹ Az Újváros feladása után azonban a veszteségeket és a török ostromtevékenységet figyelembe véve, fel akarta adni az Óvárost is.²² A problémát az okozta, hogy a Szigetvár esetében szokásos – először az Óváros, azután a vár – ostrom sorrenddel szemben Ali Portug egyszerre kezdte mindkettő irányba az előkészítést. Zrínyi tisztában volt a várost a várral összekötő több mint 150 méter hosszú híd manőverezést gátló hatásával. A keleti oldalon az Almás-patak csatornájának szájához telepített ágyúsáncok csak kb. 300 méterre feküdtek, így nagyobb kötelékek átjárása inkább éjszaka

¹⁸ Budina Sámuel históriája magyarul és latinul Szigetvár 1566. évi ostromáról. (Ford. Molnár Imre.) Szigetvári Várbaráti Kör. Pécs, 1978. (A továbbiakban: *Budina*) 14–15. o. Budina Zrínyi kamarásának, az ostromot személyesen is átélte Cserenko (Črmo) Ferencnek a horvát nyelven írt beszámolóját fordította latin nyelvre. Megerősíti ezt Istvánffy krónikája is. *Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből.* (Ford. Juhász László.) Budapest 1962. (A továbbiakban: *Istvánffy* 1962.) 341. o.

¹⁹ Horváth 1966. 856. o.

²⁰ Hozzászólások a Szigetvári emlékkönyv vitájához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1966. 4. sz. 898. o.

²¹ *Budina* 15. o.

²² *Istvánffy* 1962. 342–343. o. A szöveg értelmezését segíti Tállyai Pál korabeli fordításával való összevetés. A következőkben Istvánffy mellett Tállyai szöveghelyét is jelzem. *Istvánffy Miklós: Szigetvár ostroma.* (Tállyai Pál XVII. század eleji fordítása. Közreadja Benits Péter.) *Irodalomismeret*, 1999/1–2. sz. 159–175. o. (A továbbiakban: *Tállyai*.) (Elérhető az Interneten: <http://www.c3.hu/~iris/99-1/benits.htm> Letöltve: 2009. 01. 13.) 15. bekezdés.

volt lehetséges a két rész között. Nem véletlen, hogy Istvánffy Miklós *Históriájának* korabeli magyar fordításában az szerepel, hogy az Újváros felégetése után 600 védő „beresztette”²³ magát az Óvárosba.

Visszatérve Zrínyi és tisztjeinek viszonyára, az Óváros esetében láthatjuk, hogy figyelembe vette a véleményüket. Bár az eredeti elhatározása az Óváros kiürítéséről szólt, az Újváros felgyújtása után haditanácsot tartott arról, hogy védjék-e? Véleménye szerint a védők létszáma nem elég az Óváros és a vár egyidejű védelmére, ezért annak felgyújtását javasolta: „Zrínyi, tudván az övéinek kevés voltát, kiket mind a várasnak s mind a várnak oltalmazására való munkákra semmiképen elégségeseknek lenni nem ítél vala, az új erősségnek módja szerént elégettetni s egyedül az várnak oltalmazására, melynek megtartásában állana az győzedelemnek sommája, minden erejét fordítani kellene, azt javallja vala.”²⁴

A gyalogosok azonban Szecsődi Máté vezetésével igyekeznek rábeszélni a város védelmére. Megígérték, hogy a város megerősítésével magukra vonják a török erő kifejtését, és így a vár mentesül a támadásoktól: „kérni kezdték, hogy hozzájok bíznék, s még egynéhány napig az óvárost megépítvén, az várnak is oly gondját viselnék, hogy az ellenség annak ostromlásától elszűnni kényszerítették.”²⁵ Zrínyi persze nem egykönnyen adta be a derekát. Vázolta a védelem nehéz helyzetét, valamint azt, hogy a török létszámfölénye lehetővé teszi, hogy egyidejűleg indítsanak támadást a vár és a város ellen, és képesek meggátolni, hogy a városból visszavonuljanak a várba: „Zrínyi, eleikben adván az rajtok lévő veszedelemnek nehéz voltát, s az ellenségféle nép sokaságát, mely mind az kettőnek vívására elég nagy erőt előállathatni láttatnák, őket az várost elhagyván az várban bemenni hagyja.”²⁶ Végül azután a vitézek mégis rábeszélték a város megtartására, amiben nagy szerepe volt, hogy sokan az 1556-os ostrom veteránjai voltak.

Persze nem véletlen ez a nagy igyekezet főleg a gyalogosok részéről, hiszen a saját vagyoniukat és családjukat védelmezték, a legtöbbjüknek ugyanis az Óvárosban volt háza. Ennek feladásával mindez a törökök martalékává válik, hiszen azt nem vihetik be a várba. A város védelme azonban több erőfeszítést követelt a védőktől. Ezzel szemben a lovas katonák általában a városon kívül laktak, és csak szolgálatra jártak a várba. A város hosszabb falain több őrhely volt, a törökek kijavítása pedig a lakosságnak is munkát adott.

Amikor Horváth Miklós számon kéri, hogy Zrínyi miért nem bízta a vár védelmét valamelyik tapasztalt tisztjére, valószínűleg nem veszi figyelembe Istvánffy (Tállyai) leírását, mert Zrínyi éppen ezt tette az Óváros esetében. A védelem szolgálatának irányítását Szecsődire bízta, de a védelem menetére hatást gyakorló döntéseket továbbra is ő hozta. Amikor a város védői észlelik, hogy a törökök a tó töltésének átvágásán munkálkodnak, Radován és Dandó Ferenc Zrínyihez mennek engedélyért, aki csak hosszas könyörgés után egyezik bele a veszélyes vállalkozásba.²⁷ Zrínyi a döntéseinél nem csak figyelembe vette tisztjeinek, katonáinak javaslatait, hanem az Óváros és a vár elszigeteltsége miatt rá is kényszerült, hogy megossza a vezetést.

²³ *Tállyai* 15. bekezdés.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ *Tállyai* 18. bekezdés.

Szorosan kapcsolódik az előbbi gondolatmenethez Horváth azon állítása, miszerint Zrínyi nem élt a belső manőverezés lehetőségével: az Óvárosból nem vonta ki időben a katonákat, ami 1200 fős veszteséghez vezetett.

Az Óváros védelméről folytatott megbeszélésen elhangzottak bizonyítják, hogy Zrínyi tisztában volt az erők kivonásának nehézségével. A jól belőhető híd nem adott lehetőséget jelentősebb erők gyors átcsoportosítására, azonban az 1200 fős adat, valószínűleg a megelőző 17 nap összes veszteségét adja, amiben szerepelnek az Újváros körüli harcok és a török ágyúzás áldozatai is. Budina szerint amikor „Zrínyi gróf látta, és felmérte, hogy az ágyúzás következtében milyen sok ember pusztul el”, akkor döntött az Újváros föladása mellett.²⁸ A kezdeti nagyobb veszteségek valószínűleg a védelmi rutin kialakulása előtt keletkeztek, amikor még nem rendeződött a mozgás rendje, a török tüzérség által belőtt területek elkerülésének módja.

A védelem vezetésének egyik nehézségét az adja, hogy az átlátható és kezelhető alapállapotban rendkívül gyorsan és váratlanul alakulhatnak ki kritikus helyzetek, ahol a döntéseket csak korlátozott információk alapján lehet meghozni. Zrínyi sem volt tévedhetetlen, voltak hibás döntései, de nem lehetünk biztosak abban, hogy képzett katonák az adott helyzetben jobban döntöttek volna. Figyelembe kell vennünk, hogy a rossz döntések sokfélék lehetnek. Van olyan rossz döntés, aminek nincs alternatívája, mivel az adott helyzetben csak egy lehetőség van. Lehet olyan, aminél lett volna jobb döntés is, de adott helyzetben az információhiány miatt fel sem merült annak gondolata, és van olyan rossz döntés, ahol van döntési alternatíva, de vállalva a felelősséget, sokszor személyes okokból mégis rosszul dönt a vezető. Ez utóbbi esetben ítélné meg a felelősség kérdése.

Horváth véleménye szerint Zrínyi hibát vétett, amikor elhanyagolta az aktív védelmet. Szemben az 1556. évi ostrommal, a védők csak kétszer hajtottak végre kirohanást. Mi lehetett az oka Zrínyi passzivitásának? Valószínűleg az erőviszonyok reális felmérése. A töltés átvágásán dolgozó csoport elleni támadásnál, tapasztalt századosaira hallgatva, engedélyezte a vállalkozást. Az eredmény Zrínyi óvatosságát bizonyította, hiszen nem csak a töltés átvágását nem tudták megakadályozni, hanem a két százados is életével fizetett a merészségéért. Tény, hogy az 1556. évi kirohanások során a farönkökből készült ostromsáncokat gyűjtötták fel, ami jobban illik egy kirohanáshoz, mint a töltés kijavítása. Elvileg az 1566. évi ostrom során épített ostromtöltések ellen is indíthattak volna támadást, megkísérelve a felgyújtásukat, azonban az elmaradásuk mögött nem feltétlenül Zrínyi cselekvésképtelenségét kell látnunk, hanem sokkal inkább a tapasztalt katonát. Felismerte ugyanis, hogy a törökök tanulva az előző ostrom tapasztalataiból, előre felkészültek a töltések építésére. A mocsaras helyekre rőzséből összefont lapokat fektettek, és ezen keresztül jutottak a vár árkáig, amit földdel, trágyával és gyapjúval töltött zsákokkal töltöttek föl. A magasított töltéseket is földes trágyával töltött zsákokból építették. Haszontalan próbálkozás lett volna a felgyújtásukkal próbálkozni.²⁹

Zrínyi passzivitásának másik bizonyítékát Horváth a vár délkeleti bástyájánál lezajlott eseményekben látja. A Nádasdy-bástyáig a törökök a sáncnál magasabb töltést emeltek, ahonnan képesek voltak tűz alatt tartani a védőket. Zrínyi a bástya szájához egy an-

²⁸ Budina 17. o.

²⁹ Tállyai 21. bekezdés

nál magasabb tömésfalat építtetett, elé árkot ásított és még löport is rejtett a bástyába, hogy azt fölrobbantsák, ha a törökök elfoglalják. Mivel mindkét fél műszaki munkákat végzett, Horváth lehetőséget lát arra, hogy a két szembenálló tevékenységének jellegét összehasonlítsa. Mivel a török töltés a janicsárok támadását készítette elő, így a harctevékenységük aktív, míg a Zrínyi által készített sánc a védelem passzivitását erősítette.³⁰ A külső vár elfoglalása azután a török nézetet igazolta.

Annak ellenére, hogy a vár sorsa ekkor dőlt el, Horváth csak az aktív-passzív reláció bemutatásának lehetőségét látja benne, melynek eredménye nem is lehetett más, mint a külső vár elvesztése. Ezzel azt sugallja, hogy a vereség már akkor eldőlt, amikor Zrínyi a passzivitást választotta.

A belső palánk kérdése

Bende Lajos részletesebben foglalkozik a történetekkel, szintén nagy figyelmet szentelve a belső palánk kérdésének. Az információ forrása a győri táborból Miksa királyhoz küldött jelentés, mely leírja, hogy szeptember 10-én egy szigetvári gyalogos érkezett, aki beszámolt a vár pusztulásáról.³¹ Itt a vár elvesztésének egyik okaként szerepel a belső palánk elé ásított löpor robbanása. Zrínyi ugyanis a külső vár bástyája mögött fából és földből, magyar módra erős palánkot építtetett, és mögötte ismét egy másik hasonló falat emeltetett, közöttük pedig sok puskaport ásított el, és úgy készítette elő, hogy amint az ellenség a külső bástyát meghódítja és azon keresztülhatol, nyomban az elásott puskapor meggyújtásával, aminek belülről kellett történnie, azok valamennyien felrobbanjanak. A bástyában keletkezett tűz azonban begyújtotta a löport, ami felrobbant és komoly veszteségeket okozott a védőknek.

Furcsa mód, a leírásban szerepel egy további löporrobbanás, ami a belső várban történt egy asszony vigyázatlansága folytán, azonban a török aknákról egy szó sem esik. Ezzel szemben Csányi Ákos,³² az ostrom másik résztvevője, levelében mindjárt három helyet is megemlít, ahol a törökök befúrták magukat a sáncba.

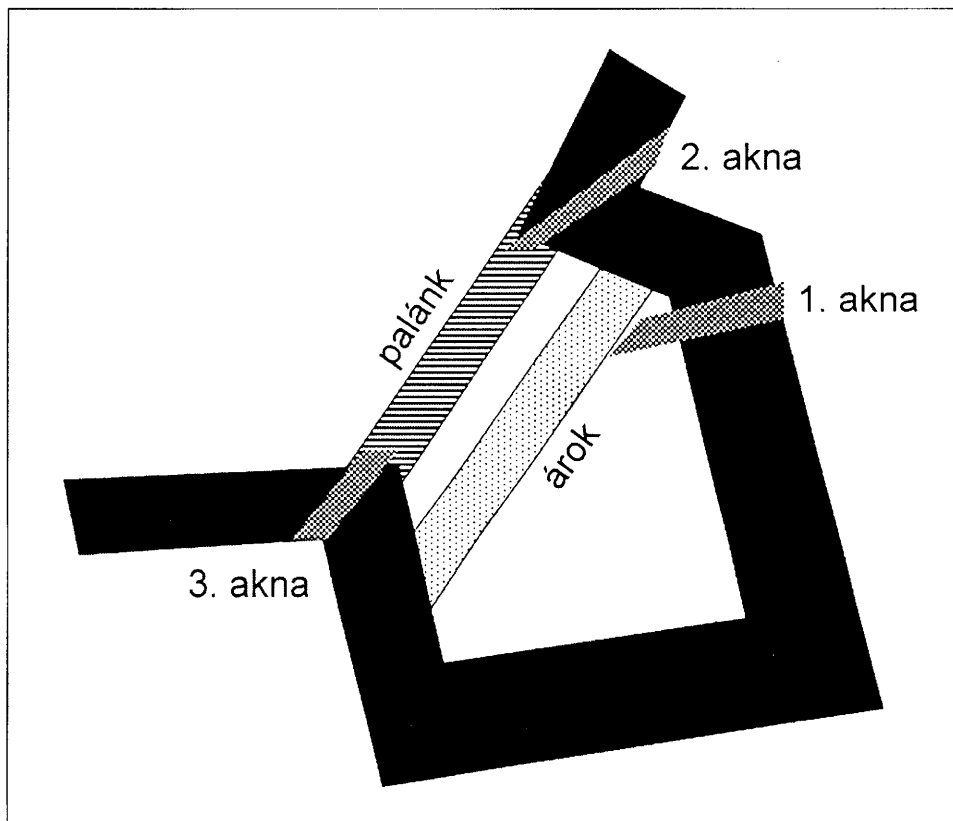
Mivel az információk hitelét nehéz kétségbe vonni, el kell fogadni, ahogy leírták. Már csak azért is, mivel az aknázást Istvánffy is megerősíti, ráadásul az említett tevékenység illeszkedik az ostrom és védelem rendjébe. A törökök aknákat fúrtak a sáncokba, Zrínyi pedig egy záró palánkot építtetett. Bende Lajos³³ azonban nem elégszik meg ennyivel, hanem egy érdekes konstrukciót fabrikál. Kiindulási alapja, a megmagasított török ostromtöltés, ahonnan a janicsárok képesek belőni a bástyákat. A győri jelentésben szereplő palánk erre válaszul készül, mégpedig a töltésnél magasabbra, a bástya szájához, annak lezárására. A konstrukció lényegének megértéséhez egy rajzot is mellékel. Ezen a bástya belseje üres, ahova Zrínyi árkot ásított, a bejáratot pedig a palánkkal zárta le, mely gerenda sövény közé dőngölt földből állt, alá pedig löport ásított. Mint már em-

³⁰ Horváth 1966. 853–854. o.

³¹ Egy végvári katona beszámolója Szigetvár elestéről. In: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. I. k. (Szerk. Rohonyi Gábor, Nagy László, Tóth Gyula.) Budapest, 1955. 165. o.

³² Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. II. k. (Szerk. Barabás Samu.) Budapest, 1898–1899. (MHH I. oszt. XXX.) 58. o.

³³ Bende 1966. 94–95. o.



*Bende Lajos vázlata a Szigetvári emlékkönyv nyomán.
(Szerk.: Rúzsás Lajos. Budapest, 1966. 95. o.)*

lítottam, ez a palánkfal a török töltés fölé magasodott. Figyelembe véve a bástya minimum 6 méteres magasságát, a török sánc ennél legalább 2 méterrel magasabb volt, hiszen a bástya tetejét kellett innen belátni a janicsároknak. A végeredmény egy 15 méter széles és 9-10 méter magas palánkfal. Megítélése szerint, a janicsárok az aknákat ennek megsemmisítése érdekében ásták, mégpedig úgy, hogy ahol a palánk a várfalhoz csatlakozott – a bástya nyakánál – átfúrták a falat és behatoltak a lezáró palánkba. A járatokba tömött éghető anyagokkal azután felgyújtották a palánkot, mire az aláásott lőpor felrobbant, megölve a védők egy részét.

A rekonstrukció bonyolult, erőltetett és vitatható. A jelentés egyértelműen leírja, hogy Zrínyi két palánkot építtetett a bástya mögé, és a lőport a palánkok közé ásatta be. Szó sincs arról, hogy ezek magasabbak lettek volna, mint a kb. 6 méteres bástya és a védők ennek tetejéről lövöldöztek volna.

Tanulmányának első részében Bende pontosan leírja a boronafal készítésének technikáját, ahol a sűrűn levert oszlopok között vesszőkkel befonják, majd mögötte újabb sövényt készítenek, végül a közét döngölt földdel töltik ki. A végeredmény 6-7 méter szé-

les és ugyanolyan magas földszánc, melyet belülről a faszervezet tart össze és tesz rugalmassá. A kötőgátak rekonstrukciója helyes, azonban a bástyák esetében Bende téved, hiszen azt pusztán a fal-sánc kitüremkedéseként értelmezi. Annyi különbséget enged meg, hogy itt erősebb gerendákat alkalmaztak, sűrűbben elhelyezve. Igazából ebben sem téved, hiszen a bástyák szerkezete tényleg erősebb anyagokat kívánt. A vastag gerendákat a pontosabb illesztés érdekében megfaragták és vaskapcsokkal erősítették egymáshoz. A boronafalak mellett a belső térben gyakran kazettás szerkezetet alkalmaztak. A sánc lényege, hogy a beépített földet együtt kell tartani. Erre szolgál a faszervezet. A bástyáknál a nagyobb tömegű földet kell megfogni és megakadályozni a szétesésűszását, hiszen a tetején ott állnak a több mázsás ágyúk és egyéb anyagok. Ezt a felülről jövő nyomást a beépített gerendák fogják fel. A kazettás szerkezet rendkívül jól elosztja a terhelést, így nagy szilárdságot biztosít. Komoly erőhatást jelent a szerkezetre, mikor az ágyúkkal lövést adnak le. Itt kap szerepet a sánc rugalmassága.

Az ostromok során az ágyúgolyók a kő- vagy téglafalakat széttörik, a földszánc ellenben elnyeli a lövedékeket. Azt gondolhatnánk, hogy ez utóbbira az ágyúzás hatástalan, azonban a becsapódó golyók hatására, a belső gerenda szerkezet sérül. Végül annyira meggyöngülhet, hogy a betöltött föld saját tömegétől megcsúszik.

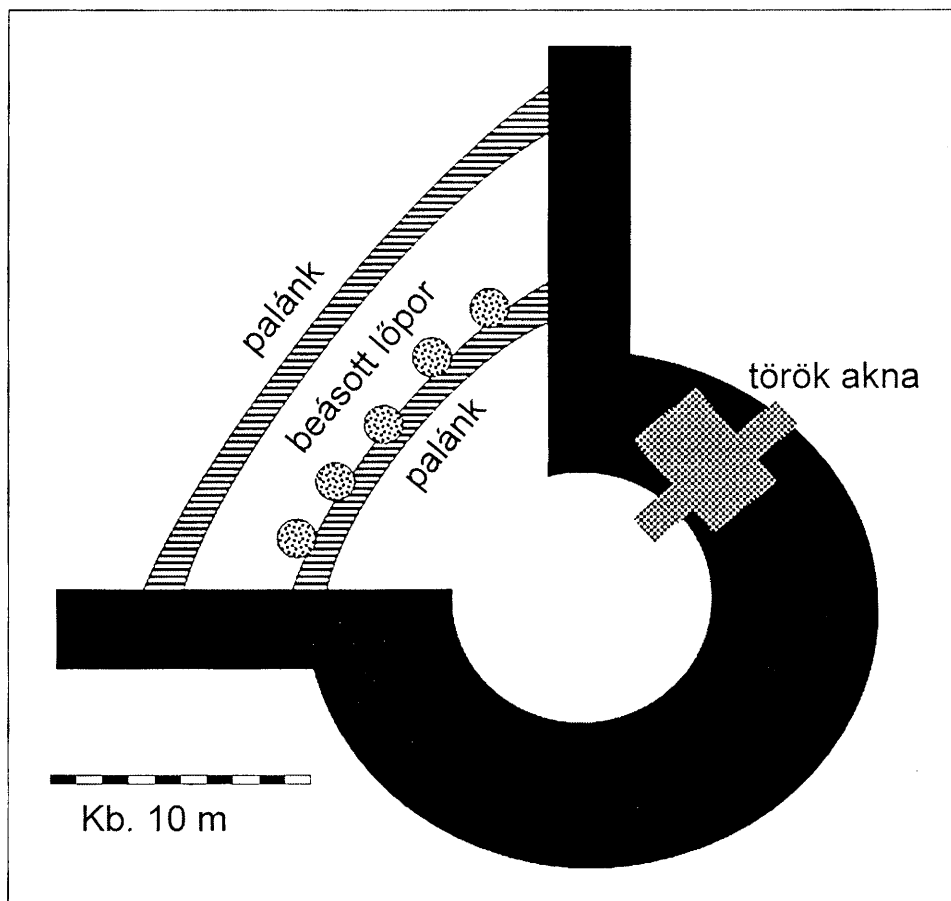
Egy átlagos földbástyán az ágyúk a tetején állnak, mellvéd mögött. A felülről jövő lövésekkel szemben deszka tető oltalmazhatja a katonákat. Az ágyúk védettebb elhelyezését biztosítja a bástyába épített kazamata, amit a földbástyáknál ritkán alkalmaztak, de ha igen, akkor azt a bástya nyakába építették statikai megfontolásból. Nem ismert, hogy Szigetvár bástyaiban volt-e kazamata. A kor várépítési gyakorlata, arra mutat, hogy a bástya belső tere feltöltött volt, esetleg a közepén egy feljáró rámpával, ahol az ágyúkat felvontatták. Ezzel együtt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a forrásokban három helyen is találunk utalást arra, hogy a sáncban kazamaták voltak és a bástya belső tere üres volt.

A belső várba való visszavonulás után Pribék János és társai „azokon az ablakokon át, melyek az ágyúk kilövésére szolgáltak”³⁴ másztak ki és próbáltak elszökni. A leírásból arra következtethetünk, hogy az ágyú lőrés nem a belső vár déli oldalán, a janicsároktól hemzseggő udvara felé néző sáncban volt, hanem valamelyik kifelé néző bástyájában. Ha középen feltöltött bástyák voltak, akkor a lőrésen való kimászás akkor értelmezhető, ha a sánc tetején palánk és tető húzódott. Így a sánc és a tető között az ágyú lőrés kínált lehetőséget a kibújásra és a fal külső oldalán való leereszkedésre, ahol a lesben álló janicsárok elfogták a menekülőket. Másrészt az sem zárható ki, hogy a bástya alsó részében húzódó kazamata lőrésén másztak ki, ahol viszonylag közel volt a várakok.

Szelaniki Musztafa a vár elfoglalását egy janicsár ezredes hőstétéhez kapcsolja, aki az ostromárokból megfigyelte, hogy az egyik lőrésből füst jön ki. Fogott egy régi rossz létrát és két bombát, majd felmászott a lőréshez. Amikor a gránát kanócat meggyújtotta és a kőrésbe tette, agyonütötték a védők, de a robbanást már nem tudták megakadályozni. Mivel itt tárolták a lőport, arra is áterjedt a tűz és a vár falán hatalmas rés nyílt.³⁵ A többi forrás nem erősíti meg ezt a történetet, de a leírás a bástyába épített nagyobb méretű kazamatára utalhat. Persze az sem kizárt, hogy a bástya tetején mellvéd volt lőrésekkel, fölötte pedig tető. Innen szivárgott elő a füst, a nagyobb mennyiségű lőport pedig az ágyúk mögött tárolták.

³⁴ Istvánffy 1962. 351. o.; *Tálya* 35. bek.

³⁵ Szelaniki Musztafa leírása Szigetvár ostromáról. Szigetvár, 1979. 22. o.



A Budina históriájában említett körbástya és a kettős zárópalánk rekonstrukciós rajza

Budina Sámuel históriájában azt olvashatjuk, hogy „a gerendák és a többi faanyag is, amit a bástyákban [kiemelés tőlem – N. L.] a leomlások és falfelületek kijavítására tároltak, a tűz martaléka lett.” Ez arra utalhatna, hogy a bástyák belső terében nyitott udvar vagy valamilyen tároló hely volt. Elgondolkodtató, hogy a latin szöveg kör alakú bástyáról beszél.³⁶

A kérdés jelenlegi ismereteink szerint nem dönthető el megnyugtatóan. A várról készült vázlatok alapján a délkeleti bástya kb. 20x20 méteres volt. Kör alakú bástyánál ha 20 méteres átmérővel és 5 méteres sánccs szélességgel számolunk, akkor középen egy 10 méter átmérőjű térség lehet. Figyelembe kell vennünk a bástya 6 méteres magasságát is, ami azt jelenti, hogy a sánca épített kazamaták sora kb. 3 méter magasan kezdődtek. Ez alatt a bástya gerenda szerkezettel, esetleg körakással erősített alapja húzódott. Ebbe ás-

³⁶ *Budina* 1978. 19. o. A latin szöveg: „Post haec etiam trabes et ligna, quae illuc, ad reparandos in propugnaculis circuitus et ruinas, deposita erant, et incendioabsumuntur” uo. 39. o.

hatták bele a janicsárok az aknát, majd kiásták a gerendák közül a földet. Tállyai a török aknászok által kialakított nyílásra a „verem”³⁷ szót használja. Valószínűleg a járat teteje beszakadt és felülről lehetett belátni az aknába.

Bende Lajos palánk- és bástyarekonstrukcióját nem támogatják a források adatai. Árokról nem írnak, de annak elhelyezése a bástya közepén eleve értelmetlen lett volna, hiszen a bástyákban különféle anyagokat tároltak, tehát a belső tér nem lehetett üres. Ha ellenben Zrínyi kihordatta volna az ott tárolt anyagokat azzal a támadónak kedvezett volna. A bástya szájának lezárása szintén nem gyakorlatias megoldás, hiszen ez inkább a védőket akadályozta volna a mozgásban.

A vár elvesztése

E rövid kitérő után, térjünk vissza a külső vár ostromának kérdéséhez, hiszen itt játszódtak le azok az események, melyek a vár elvesztését okozták. Mint arról már korábban írtam, Zrínyi az Újvárossal együtt az Óvárost is fel akarta adni, és a védelmet a várra koncentrálni. Ez az erősség a külső és a belső várból állt, azonban a védelem szempontjából a belső vár csak arra adott lehetőséget a védőknek, hogy szorult helyzetben oda visszavonuljanak és erőt gyűjtsenek a külső vár visszafoglalásához. Azt, hogy hosszabb védelemre alkalmatlan volt, bizonyítja, hogy Zrínyi nem raktározott itt élelmet, és a víz-ellátást is csak egy kút biztosította.

Szeptember 5-én mégis úgy alakultak az események, hogy több száz védő és civil vonult vissza a belső várba, és már nem a védelem folytatásán fáradoztak, hanem öngyilkos rohamukkal a halált választották. Amikor Zrínyi várkapitányi tevékenységét akarjuk megítélni, az utolsó napok történéseit hangsúlyozottan kell figyelembe vennünk.

Mielőtt ezt megtennénk, tekintsük át a XVI. századi ostromok menetét. Az ostromló első feladata a vár körülvárosa és felkészülés a védők kirohanásainak és a külső felmentő sereg támadásának elhárítására. Ezután a legfontosabb cél a roham előkészítése, amikor rövid idő alatt jelentős erők jutnak a vár belső terébe, és legyőzik a védők ellenállását. Ennek érdekében biztosítani kell a roham útját. Ezért az ostrom tervezésénél meghatározzák azt a pontot, ahol be akarnak törni a várba. Ezen a helyen széles rést nyitnak a várfalon, utat készítenek a rohamozók számára az akadályokon keresztül. A réstörés a tüzérség feladata, mely ezzel együtt a vár lövegeit is igyekszik lefogni. A vár ágyúit az ostromlók tüzérségét és az általuk épített sáncokat, töltéseket rombolják. Az ostrom tervét műszaki munkákban és a tüzérség alkalmazásában jártas tiszt készíti el, aki meghatározza a roham helyét, az ostromütegek felállítását és a roham előkészítésének műszaki munkálatait. Lényegében az ostrom vezénylése az ő feladata. A több hetes munka koronája a roham végrehajtása. Ha ezt a védők visszaverik, akkor újra kell gondolni a tervet és előkészíteni a következő rohamot.

Szigetvár ostromát Ali Portug irányította. Az ágyúk elhelyezéséből látszik, hogy jól ismerte a tíz évvel korábbi ostrom tapasztalatait, de újított, hiszen a város és a vár elleni támadás előkészítését párhuzamosan végezte. Zrínyi is felismerte ennek veszélyét, ezért akarta feladni az Óvárost, mivel elképzelhető volt, hogy a törökök egyszerre indítanak rohamot a két erősség ellen.

³⁷ Tállyai 30. bek.

Ali Portug az ostrom első időszakában a roham feltételeit az ágyúk alkalmazásával igyekezett megteremteni, és nem is sikertelenül, hiszen mind az Óvárosban, mind a várban jelentős rombolásokat okoztak. A rohamok azonban rendre elakadtak a védők kemény ellenállásában. Különösen a nagyszámú, kis űrméretű szakállas ágyú (sáncpuska) vágott rendet a törökök tömegében. A nehéz és vaskos vascső nyulványát a mellvédbe akasztva, viszonylag pontos lövéseket lehetett leadni, az ostromlók kézi puskáit meghaladó lőtávolságra.

Az Óváros elfoglalása után a törökök, a város északi végében, a vár déli bástyaival szemben két ágyúsáncot építettek, ahonnan kb. 150 méterről tudták rombolni a bástyákat. Ekkor következett be Ali Portug halála, amikor a várból kilőtt ágyúgolyó fejen talált, és leszakította az alsó állkapcsát.³⁸ Ezután Szeifedin, a helyettese vette át az ostrom irányítását, aki korábban csak a tüzérség tevékenységét vezette. Két napig lövette a vár kapujától balra eső bástyát, míg annak egyik része leomlott. Ekkorra az árkon átvezető ostromtöltés elérte a vár faláig. Ezzel a török sereg befejezte a vár elfoglalásának előkészítését. Közel háromhetes műszaki munka, folyamatos ágyúzás és az Óváros elfoglalása után már csak a döntő roham volt hátra, amire 26-án került sor. A mintegy kétórás harc mindkét oldalon jelentős veszteségeket okozott, de végül a védők győztek, hiszen fejjeszett visszavonulásra kényszerítették a támadókat. A kudarc után valószínűleg felelősöket kerestek a haditanácsban. A roham sikere már nem Ali Portugon vagy Szeifedinen múlt, hanem a rohamot vezető parancsnokokon, akik nem tudták megtörni a védők kitartását, és nem tudták megakadályozni a pánikot és a fejjeszett visszavonulást. A kudarc élét azzal tompították, hogy a következő rohamot 29-re tűzték ki, ami Szulejmán szerencsenapja volt. A megfélemlített parancsnokok bizonyítani akartak, és ezért komoly erőfeszítéseket tettek a roham sikere érdekében. Újabb ostromütegeket telepítettek a Hárserdőnél, a déli és a Nádasdy bástyával szemben, melyek folyamatosan rombolták a falakat. A kitűzött napon három rohamoszlopban, több ezer harcos indított támadást a néhány száz védő ellen. Szinte csodával határos, hogy ezt a támadást is visszaverték. Az újabb kudarc valószínűleg az egész török hadvezetést megrázta, és a katonákban is morális válságot okozott. Elvesztették a győzelembe vetett hitüket. Ha ekkor a felmentő sereg a közelben van, valószínűleg sikerül az ostrom befejezésére kényszeríteni a törököket.

Az ostrom menetét tekintve, a törököknek 26-án lett volna a legnagyobb esélyük a vár elfoglalására. A 29-i ostrom már csak rögtönzés volt. A gyorsan felállított új ütegeknek kevés volt 1-2 nap, hogy megfelelő rombolásokat okozzanak, a három rohamoszlop pedig csak megosztotta az erőket, ahelyett, hogy egy pontra koncentrált volna. Feltételezhető, hogy a 29-i kudarc után a török vezetés foglalkozott az ostrom befejezésének gondolatával, csakhogy a szultán betegsége megváltoztatta a helyzetet. Veszélyes lett volna egy vereség után, betegen hazatérni. A birodalom presztízse nem engedhetett meg az egrihez hasonló kudarcot.

A szultán 30-án az ostrom folytatására adott parancsot, de már 31-én annyira romlott az állapota, hogy nem jelenhetett meg a vezérek előtt. Erre lehet következtetni Istvánffy leírásának egyik részletéből, mely szerint 31-én a reggeli órától a törökök újabb rohamhoz gyülekeztek a csapatokat. Később lefújták a készülődést, és mindenki visszatért a táborba.³⁹

³⁸ *Tállyai* 23. bek.

³⁹ *Tállyai* 27. bek. Budina szintén megemlíti, hogy a janicsárok rohamot terveztek a vár ellen, de a tervüket megváltoztatták, azonban az eseményt szeptember 2-ra teszi. *Budina* 19. o.

Elég különös, hiszen a rohamra csak a nagyvezír adhatott parancsot, és csak ő rendelhetett vissza a csapatokat. A furcsa esemény a vezetés zavarát jelzi, melynek hátterében a szultán halála állt. Ezzel ugyanis a döntés joga a nagyvezír kezébe került, aki azonban nem vállalta a felelősséget, hanem inkább eljátszotta a színjátékot, mintha még mindig élne az uralkodó. Az életében hozott utolsó parancsa élt tovább, és megszűnt a lehetősége, hogy a helyzetet mérlegelve, az ostrom befejezéséről szülessen döntés. Az ostrom tovább folytatása, egy halott megmásíthatatlan akarata volt.

Nem túlzás azt mondani, hogy a harc csak felerészben az erő függvénye. Legalább annyira, ha nem sokkal fontosabb a szellem. A tudatos emberi cselekvés során a szellem mozgatja az anyagot. A harci szellem részben a katonák egyéni elszántságán, belső motivációján múlik, de meghatározó szerepe van a parancsnok öntudatának és határozottságának. A vezető győzelembe vetett bizalma erőt ad az alárendelteknek. A harci szellem életben tartója maga a vezető.

Zrínyi parancsnoki tevékenységét tekintve, látnunk kell, hogy a 26-i és 29-i rohamok visszaverésében meghatározó szerepe volt. Az Óváros megtartásáért folyó harc a védőkre a megszokottnál sokkal nagyobb terhet rótt. A mintegy másfél hetes harc során a katonák kimerültek. A visszavonulás során a nyugati kapu védői pánikba estek és elhagyták őrhelyüket. Ebben nagy szerepet játszott az elszigeteltség érzése, hiszen a védők zöme a keleti oldalon harcolt, több mint 200 méterre, a város házai mögött. Az északi kapu elérése után a visszavonulást a hídon keresztül kellett végrehajtani. Nem elfogadható, de érthető, hogy szerettek volna minél előbb a biztonságosabbnak vélt várba jutni. Megfutamodásuk miatt 300 társuk vált a törökök martalékává.

A harc során a katonákat leginkább a társaik elvesztése viseli meg. A bajtársi közösség jelenti a legfontosabb motivációs erőt az életveszély és a nehézségek elviselésére. A veszteség után a katonák rendszerint elvesztik a győzelembe vetett hitüket és a harci kedvüket. Fásultság és gépies feladatteljesítés lép a helyébe. A jó parancsnok azonban ezt az állapotot képes az ellentettjébe is fordítani, mikor a veszteség után a bosszúra motiválja katonáit. A török rohamok visszaverésében nagy szerepe lehetett a katonák bosszúvágyának.⁴⁰

Mint azt korábban írtam, a török sereg a sikertelen augusztus 29-i roham után harci morál tekintetében a mélypontra jutott. A vár védői azonban elérték fizikai teljesítőképességük határát.

Az ostromlók a korábbi nagy tömegrohamok helyett, szeptember 1-jén éjszaka indítottak támadást, ami nem közvetlenül a vár elfoglalására irányult, hanem az aknázás leplezésére. A tó és a vár árka ekkorra a szárazság miatt annyira megszikkadt, hogy jární lehetett rajta. Az esti órákban a csapatok gyülekeztek, majd a sötétség beállta után rohamot indítottak. Mivel a védők által használt szakállas puskáknak nagyobb volt a lőtávolsága, mint a janicsárok puskáinak, a közeledő törökök közül többet lelőttek, de végül a lövészek a magasított ostromtöltésekről belőtték a bástyák tetejét, és az aknászok a vár tövébe jutottak. Itt az éjszakát kihasználva, befúrták magukat a sáncba.

Szeptember első éjszakája erre nagyon kedvező volt. A nap 18.09-kor nyugodott, de csak 19.00 körül sötétedett be. Két nappal korábban volt telihold, és a még majdnem tel-

⁴⁰ Tóth Lóránt: Katonai túlélés. A túlélés lélektana, pszichikai és fizikai terhelés. <http://www.tuleles.hu/index2.php> (Letöltve: 2009. 01. 17.)

jes korong 18.44-kor, tehát alkonyat után felkelt és világított napkeltéig. Nem véletlen, hogy ekkor váltottak át az éjszakai támadásra, hiszen augusztus 31-én volt az első éjszaka, amikor végig az égen volt a hold.⁴¹

Ezt a harceljárást, amikor éjszakai roham során, janicsár mesterlövészekkel fogják le a védőket, a máltai Szent Elmo erőd ostrománál is alkalmazták. Ez utóbbira 1565. június 10-én került sor, amikor három nappal a telihold előtti állapotában hajnali 2-ig világított a hold.⁴²

A következő napokban tovább folytatódott az ágyúzás, miközben a janicsárok több aknát fúrtak a vár falába és a bástyákba. A vár délkeleti sarkán álló legnagyobb bástyában volt a legeredményesebb a munkájuk. A vár védői kezdetben nem vették észre a veszélyt, ugyanis a puskás janicsárok mindenkire lőttek, aki a falak tetején felbukkant. A védők szempontjából nem volt indokolt a fal tövét figyelni, hiszen a török rohamokat a sáncokban gyülekező csapatok előre jelezték. Másrészt a janicsárok hajnalra befúrták magukat a bástyába, így felülről nem is lehetett látni őket. Valószínűleg az első időszakban igyekeztek titokban dolgozni, hiszen az akna a meglepetés eszköze. Ha a védő fölfelezi, számtalan ellenintézkedésre van módja. Napközben óvatosan ástak, a váltásokat éjszaka hajtották végre.

Az aknaásásnak többféle célja lehetett. Egy titokban elkészített alagúton a vár belsejébe juttathatnak egy rohamcsoportot, akik megnyithatják a vár kapuját, vagy hátba támadhatják a réseknél védekezőket. Ha löport hordanak az aknába, felrobbanthatják, és így hatalmas rés keletkezik.

Az eredeti célt nem tudhatjuk, mivel a járat beszakadt, és a bástyán örködő Poky Gergely és Medve Benedek meglátták az üreget. Hamarjában hosszú lándzsákkal próbáltak beszurkálni a járatba, de a törökök csákyákkal és hosszú rúdra erősített horgokkal behúzták és lefejezték őket. A tragikus veszteség ellenére a szerencse mégis a védőknek kedvezett, hiszen felfedezték a veszélyt. Zrínyi az aknázás elleni védelem hatékony módszereit alkalmazta. A bástya lábához kisméretű lőporos hordókat dobott, a felfedezett járatba pedig kénnel töltött tartályokat, melyek meggyújtva fojtó gázt termeltek. A lőporos hordókkal a janicsárok mozgását akadályozta, a kénés füstbombákkal pedig a járatban dolgozókat akarta harcképtelenné tenni. Ezzel párhuzamosan a bástya mögött felépítette a korábban már ismertetett kettős palánkot. Nem kell holmi hatalmas sáncokra gondolni, hiszen ezek elkészítését sem az idő, sem a rendelkezésre álló munkaerő nem tette lehetővé.

A török parancsnok leleményességét dicséri, hogy megtalálta az akna hasznosításának módját. Mivel a védők fölfelezték, nem lehetett titokban csapatokat bejuttatni, és a robbantáshoz szükséges nagy mennyiségű lőpor behordását megakadályozta a védők aktív ellentevékenysége. A bástya faszerkezetét azonban meggyújthatták. A támadók általában megpróbálkoztak a faszerkezetű földsáncok felgyújtásával, azonban a külső veszzőfonást borító vastag agyagréteg megakadályozta, de még ennek eltávolítása után sem lett volna könnyű meggyújtani a vastag gerendákat. Ehhez nagy hőfokon égő tüzre volt szükség. Az is nehezítette a dolgot, hogy a sáncban a gerendák a földbe voltak beágyaz-

⁴¹ Az Astronomy Lab csillagászati program adatai.

⁴² *Tim Pickles: Malta 1565. Last Battle of Crusades.* Oxford, 1998. (Osprey Military Campaign Series 50.) 38. o.

va, ami akadályozta a tűz terjedését. Az 1556. évi ostrom során felgyújtott török ostromtöltések hatalmas farakások voltak, mivel ezt volt a legegyszerűbb elkészíttetni. Ali Portug azonban tanult a korábbi hibákból és a források tanúsága szerint az ostromtöltéseknek csak az alja volt gerenda és vesszőfonás, a felépítmény gyapjúval, földdel és trágyával töltött zsákokból állt. A nagy mennyiségű zsák biztosítása valószínűleg része volt az ostrom előkészítésének.

Horváth Miklós felrója Zrínyinek, hogy nem indított kirohanásokat az ostromtöltések felégetésére. Ennek valószínűleg az lehetett az oka, hogy a földdel töltött zsákokat nehéz lett volna felgyújtani.

A bástyába ásott török akna belülről elég nagy felületen tárta fel a gerendákat ahhoz, hogy begyűjtsák. Szeptember 5-én a hajnali órákban, miután az éjszaka folyamán behordták a szükséges éghető anyagokat, a törökök felgyújtották a bástyát. Az erős déli szél miatt a tűz hevesen lángolt, majd rövidesen áterjedt a sáncok javításához és valószínűleg a két zárópalánk elkészítéséhez odahordott faanyagra. Először az őrség tagjai próbálták oltani a tüzet, majd a civileket is kiterelték a házakból vizet hordani. A tűz gyorsan terjedt, mivel nem volt elég edény, a vízhordókat pedig folyamatosan lötték a magasított töltésről a janicsárok.

Amikor Zrínyi a belső várban értesült a tüzről, rögtön a helyszínre sietett. Igyekezett tisztázni a helyzetet, hiszen csak annyit lehetett tudni, hogy a délkeleti bástyában tűz ütött ki, ami a szél hatására fokozatosan terjed. A bástya ellen hamarosan megindult a janicsárok rohamra, amit háromszor vertek vissza. Eközben a bástyára feljutott törökök egy részét a tűzbe szorították. Zrínyi a harcok alatt személyes példamutatással lelkesítette katonáit. Az, hogy vállalta a kockázatot, jelzi a helyzet komolyságát és ezzel együtt a jó helyzetfelismerését.

A tűz közben folyamatosan terjedt, néhány épület a belső várban is lángolni kezdett. A törökök rohamot indítottak a másik bástya ellen és időnként beljebb is jutottak. Súlyos harcok folytak, miközben a tűz tovább terjedt. Zrínyi felismerte, hogy megmaradt katonáival azonnal vissza kell vonulnia a belső várba és azt megővni a tüztől, valamint a török betöréstől. Ha ezt nem teszi meg időben, nem lesz hova visszavonulnia.

A gyors hátrálás miatt többen, főleg civilek és sebesültek, a külső várban maradtak a házakban. A fából épült raktárak egy része lángolt. A törökök előzőnlőtték a külső várat, fosztogattak, gyilkoltak, nőket és gyermekeket szedtek össze, miközben egyre erősebb lett a tűz. A káoszt, rokonaik és barátaik pusztulását tehetetlenül nézték a belső várból a várőrség megmaradt tagjai, néhányan lövéseket adtak le a fosztogatókra. Hárman a törököktől átszökött Pribék Jánoshoz csatlakoztak, és kimásztak az egyik lőrésen, abban reménykedve, hogy a zűrzavart kihasználva elmenekülhetnek. A próbálkozás az életükbe került, de legalább elvette a többiek kedvét a szökéstől. A várban szolgáló tisztek kiválóságát bizonyítja, hogy még ebben az állapotban is képesek voltak rendet teremteni. A tartós védelemre alkalmatlan belső várban megszervezték az ellenállást, és még két napig kitartottak. Ekkorra teljesen reménytelen lett a helyzet. Liszt volt elég, de kemence csak alig néhány. Az egyetlen kút kevés volt ennyi embernek, és kellett víz a tűz elleni védekezésre is.

Zrínyi lelki terhet növelte a török színjáték fia fogságba eséséről. A visszavonulás után a szokások szerint az ultimátum felajánlása következett. A saját parancsával ellen-

kezve elolvasta a török levelét, de a fia szorult helyzete nem törte meg az elszántságát. A belső várban rekedt vitézek közül sokan szintén elvesztették a hozzátartozóikat, ami végül öngyilkos hangulatot keltett. Ezt erősítette, hogy miután visszautasították a megadásról szóló ajánlatot, a törökök újabb gyújtóbombákat lőttek a belső várba. Ez teljesen reménytelenné tette a helyzetet.

Ekkor döntött Zrínyi a kirohanás mellett. Fényes nappal, a belső vár kapuján keresztül végrehajtott roham háttérben felesleges bármilyen harcászati célt is keresnünk. A török ostromgyűrűn való áttörésre egy éjszakai támadás alkalmasabb lett volna.

A kirohanás körülményei jelzik, hogy a célja a hősi halál keresése volt. Parancsnokként eljutott arra a pontra, amikor már nem volt értelme a harc folytatásának, de azt is tudta, ha megadják magukat, nem maradnak életben. Talán még néhány órát meghúzhatták volna magukat a belső várban, azonban rövidesen felbomlott volna a fegyelem. Zrínyi ezt nem akarta megvárni.

Összegzés

Zrínyi várkapitányi tevékenységét értékelve, ki kell emelnünk a kötelességtudatát. A védelem során kifejtett tevékenysége azt bizonyítja, hogy jól ismerte a várvédelem során alkalmazott harceljárásokat. Istvánffy leírása azonban azt sejteti, hogy a védelem első időszakában parancsnoki döntéseinél figyelembe kellett vennie a katonák érdekcsoportjait. Szecsődi Máté körül csoportosultak az 1556-os ostrom veteránjai, akik gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeztek a vár védelmében. A katonák körében nagy tekintélyük volt, és ezt ki is használták. Kedvezőtlen esetben képesek lettek volna bizalmatlanságot kelteni Zrínyivel szemben, aki kénytelen volt alkalmazkodni a helyzethez. Az Óváros védelméről szóló megbeszélés leírásánál Istvánffy kiemeli, hogy „akarata ellenére is kedvükbe járva és beleegyezve, hozzájárult ahhoz, amit kértek”.⁴³ Mellettük egy másik érdekcsoportot alkottak Zrínyi régi vitézei, akik a régi kapcsolat okán tartottak igényt bizonyos előjogokra. Valószínűleg a város védelme ügyében tanúsított engedékenysége ütött vissza, amikor kénytelen volt engedélyt adni a gát átvágásán dolgozók elleni – egyébként nem sok gyakorlati haszonnal kecsegtető - kirohanásra, az utóbbi érdekcsoporthoz tartozóknak. A vállalkozás kezdeményezőiről – Radovánról és Dandó Ferencről – Tállyai írja, hogy Zrínyinek régi századosai.⁴⁴ Három napig gyöcködték a várkapitányt, végül meggyőződése ellenére belement a kirohanásba, mely végül a két tapasztalt tiszt elvesztésével járt.

A probléma az Óváros elvesztésekor oldódott meg, amikor Szecsődi megsebesült és a vár védelmében a továbbiakban nem tudott részt venni. Radován és Dandó halála pedig elég ok volt arra, hogy minden kitörést megtiltson. Ettől kezdve nem volt, aki megkérdőjelezte volna a döntéseit. A vár védelmének időszakában a védők sikeresen verték vissza még a legjobban előkészített rohamokat is. Még a délnyugati bástya felgyújtásakor sem tudtak betörni az ostromlók, azonban a körülmények összejátszása folytán lejátszódott egy folyamat, ami tarthatatlanná tette a várat.

⁴³ Istvánffy 1962. 343. o.; Tállyai 15. bekezdés.

⁴⁴ Tállyai 18. bekezdés.

Az Árpád-kori föld-fa erődítmények maradványainál gyakran kerülnek elő a sánc teljes kiegészére utaló nyomok. A szakirodalom égettsáncnak nevezi a jelenséget, melynek magyarázataként felmerült a szándékos felgyújtás is, abból a célból, hogy a betöltött föld kiégetésével „cserépvár” jöjjön létre. Az ezzel kapcsolatos kutatások és vita kiindulópontját a soproni szélestalpú sánc néhány szakaszának feltárása adta.⁴⁵ Meggyőző magyarázat máig nem született, de a nyomok azt mutatják, hogy a föld-sáncba épített nagy mennyiségű faanyag képes olyan mértékben meggyulladni, hogy teljesen kiég.

Az Árpád-kori források között nem ismerünk elbeszélést ilyen eseményről, azonban Szigetvár esetében a sáncok és bástyák kiegészéről, az olthatatlan tűzről szóló leírás erre utalhat. Ebben az esetben a vár nem csak a védelemre, hanem még arra is alkalmatlanná vált, hogy ott tartózkodjanak. Zrínyi a megadás és a hősi halál között választhatott. Döntésével méltán írta be magát a magyar hadtörténelem lapjaira.

⁴⁵ *Gömöri János: Castrum Supron. Sopron vára az Árpád-korban. Sopron, 2002. 49–93. o.*